

Domokos Teleki: Les Espagnols au Mexique

Fordította és szerkesztette Egyed Emese és Pascale Pellerin

Collection dix-huitième siècle

Paris: Société française d'étude du dix-huitième siècle, 2023, 191 l., 8 ill.

TÜSKÉS Gábor

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, tudományos tanácsadó
ORCID: 0000-0002-0177-1355

Gróf Teleki Domokos *A Spanyolok Mexicóba* című hatfelvonásos történelmi drámájának francia fordítása Egyed Emese és Pascale Pellerin közös munkájaként 2023 januárjában látott napvilágot a francia 18. századot kutató társaság Collection dix-huitième siècle című sorozatában. Pascale Pellerin a CNRS munkatársa, aki két kötetet szerkesztett Rousseau és a muzulmán világ kapcsolatáról, illetőleg a rabszolgaság és a gyarmati ideológia 18. századi történetéről. Az utóbbi kötetben jelent meg Egyed Emese francia nyelvű tanulmánya Teleki darabjáról, amely közvetlenül előkészítette a forráskiadványt.¹ A sorozat tíz éve indult, eddig megjelent darabjai kivétel nélkül forráskiadások, amelyek a legkülönbébb szerzőket, témákat és műfajokat vonultatják fel az utazási, politikai és libertinus irodalomtól kezdve a levelezéseken és emlékiratokon át a fordításokig. Az említett kötet a sorozat egyik nagy érdeklődést kiváltó tagja volt. A sorozat szerkesztője Helène Cussac, a toulouse-i egyetem francia nyelv és irodalom professzora, a nemzetközi és a francia 18. századot kutató társaságok vezetőségi tagja, a 18. századi regény, esszé és utazási irodalom, a testdiskurzusok, az irodalmi antológiák és kézikönyvek, továbbá a hangok és a hallás irodalmi megjelenítésének elismert kutatója. Az utóbbi tizenkét évben tudomásom szerint Teleki drámája a harmadik mű a 18. századi magyar irodalomból Mikes Kelemen *Törökországi levelei* és II. Rákóczi Ferenc *Confessio peccatorisa* után, amely teljes terjedelemben, kritikai jellegű kiadásban hozzáférhetővé vált a francia olvasóknak. A forráskiadás szorosan kapcsolódik a BTK Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi osztályának azon törekvéséhez, melynek keretében igyekszünk elősegíteni a század fontosabb művei idegen nyelvű fordításainak elkészítését és megjelentetését rangos nemzetközi kiadóknál.

Teleki drámája, melyet a fordítás alapjául szolgáló kolozsvári kézirat címlapja szerint 1790–1791-ben Bécsben írt, majd 1795-ben Debrecenben javított és nyomtatásra előkészített, az európai irodalom egyik nagy témáját, Mexikó 1518–1521 közötti meghódítását dolgozza fel, eredeti felfo-

---

1 Emese EGYED, „Le modèle dramatique ou l’Histoire critiquée: Les Espagnols au Mexique – un drame de Domokos Teleki (1794)”, in *Les Lumières, l’esclavage et l’idéologie coloniale: XVIIIe-XXe siècles*, szerk. Pascale PELLERIN, 237–258, Collection „Rencontres” (Paris: Classiques Garnier, 2020).

gásban, a hivatásos színház számára. Egy olyan eseményt, amely máig hatóan befolyásolja a történelem menetét, értelmezését, és a 16. század közepétől folyamatosan ösztönzi az irodalmat. Teleki drámája a kutatás jelen állása szerint nem fordítás vagy adaptáció, hanem eredeti magyar nyelvű darab: kísérlet a francia klasszicista dráma és a német érzékenyjáték elemeinek összekapcsolására a szomorújáték műfajában. Központi kérdései a 18. század második felének alapproblémái: a vallás körüli viták, a különböző kultúrák viszonya és az Európán kívüli népek – tágabban: az idegen népek – meghódításának jogossága. A darab történetkritikája szorosan kapcsolódik a történet- és morálfilozófia, valamint a vallásantropológia korabeli kérdéseire. A kéziratot érintik az irodalmi nyilvánosság alakulását, a darabról készült korabeli bírálat és a kéziratban maradás ténye a drámaelmélet és a cenzúra történetéhez szolgál értékes adatokkal.

A darab kolozsvári kéziratát Ferenczi Zoltán említette először – fordításnak minősítve azt – a kolozsvári színjátszás történetéről 1897-ben megjelent monográfiájában. Teleki Domokos toleranciaversét Bogner Mihály közölte 1929-ben, Teleki kátéfordítását Kolumbán Vilmos József ismertette a közelmúltban. A prózaíró Teleki Domokosra Éder Zoltán irányította a figyelmet a gróf magyarországi útleírásának új kiadásával ez előtt három évtizeddel. A dráma első kidolgozása után, 1793–1795 között készült és a következő évben Bécsben kiadott magyar nyelvű útleírás megelőzi a rokon reformkori törekvéseket; fő erényei a személyes hang, a szemléletes prózastílus és a pontos megfigyelések sokasága. Az útleírás kiadását Teleki az Erdélyi Nemes Magyar Társaságnak ajánlotta, ugyanúgy, mint ahogy a drámakézirat tisztázati példányát a Társaság „Könyves Tárába” „bé-ajánlja”. Az útleírás és a dráma között néhány ponton, így például a vallás és a vallási szokások iránti érdeklődés, továbbá a kollégiumi vallásitanítás módszerének bírálati terén, tematikus kapcsolat is fennáll. Deé Nagy Anikó érdeme, hogy 1994-ben ismertette az Erdélyben fennmaradt négy drámakéziratot, és közölte a darab magyar nyelvű bírálatát. Egyed Emese volt az, aki jegyzetekkel, részletes kísérőtanulmánnyal, szójegyzékkel és illusztrációkkal ellátva 2019-ben kiadta a bírálat javaslatai egy részének figyelembevételével készült kolozsvári kéziratot, és újra közreadta a bírálat szövegét.² A történelmi dráma alakzatairól ugyanabban az évben megjelent monográfiájában Pintér Márta Zsuzsanna elemezte a darabot, és felhívta a figyelmet egy addig ismeretlen, ötödik kéziraatra.³

A francia kötet Egyed Emese öt fejezetre tagolt, mintegy harminc lap terjedelmű bevezető tanulmányával indul, ezt követi a sajtó alá rendezés elveinek szokásos összefoglalása és a közreadott nyolc illusztráció leírása. Ezután következik a teljes drámaszöveg lapalji jegyzetekkel ellátott fordítása. Az összeállítást bibliográfia zárja, melyben hasznos lett volna zárójelben megadni a magyar nyelvű tételek címének francia fordítását. A bevezető nem egyszerűen a 2019-es kiadás kísérőtanulmányának a fordítása, hanem annak jelentősen továbbfejlesztett, helyenként rövidített, kiegészített és pontosított, a francia olvasó igényeihez alkalmazott adaptációja. Bemutatja a szerzőt, kitér tanáira, jellemzi a fordítás alapjául szolgáló kéziratot és annak változatait. Számba veszi a lehetséges forrásokat, azonosítja a Teleki-könyvtár tematikusan kapcsolódó latin, spanyol, francia és német nyelvű műveit, köztük például Antonio de Solís Mexikó

2 I. G. TELEKI Domokos, *A Spanyolok Mexicóba: Szomorújáték. Editio princeps*, szerk. EGYED Emese, Erdélyi drámatéka (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019).

3 PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban* (Budapest: Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány–L'Harmattan Kiadó, 2019), 372–379.

meghódításáról 1685-ben kiadott történeti munkáját. A téma színpadi feldolgozásait vizsgálva Babette Kaiserkern 2002-es tanulmánya nyomán utal Antonio Vivaldi és II. Frigyes *Montezuma* című operáira, valamint Voltaire *Alzire* című darabjára, amely – mint ismert – magyarul 1790-ben jelent meg Péczeli József fordításában. Meggyőzően érvel amellett, hogy a darab alapos történelmi, kulturális tájékozottságról, tényleges színpadismeretről és határozott erkölcsfilozófiai nézőpontról tanúskodik. A lehetséges források közül közelebbről vizsgálja Joachim Campe *Die Entdeckung von Amerika* című, az ifjúság számára 1783-ban kiadott művét, amelyet Gyarmathi Sámuel munkatársakkal magyarra fordított, és 1793-ban Kolozsváron kiadott. A Campe-mű és a dráma közti gondolati párhuzamok az elemzés alapján kézenfekvőek, de ugyanilyen fontos Montesquieu *De l'Esprit des Loix* című művének és Voltaire toleranciatraktátusának megléte a Teleki-könyvtár állományában.

A darab megírását Egyed Emese szerint egyaránt ösztönözhatték iskolai és hivatásos színházi élmények, a marosvásárhelyi református kollégium színjátszó hagyományainak az ismerete, tudományos művek és szépirodalmi olvasmányok, továbbá az, hogy az Amerika-Európa viszony több szempontból foglalkoztatta a korabeli tudósokat és a közvéleményt. Nem elhanyagolható körülmény, hogy Teleki Benke Mihály nagyenyedi professzornak, az első magyar nyelvű színházelméleti mű szerzőjének volt a tanítványa. A keletkezés tágabb kontextusához tartozik a Komáromi Tudós Társaság 1789-es drámapályázata, amely ugyan a magyar történelemből vett témák feldolgozására irányult, de külön hangsúlyozta a darabok idegen nyelvre történő fordíthatóságának követelményét, továbbá Kazinczy 1790 szeptemberében megjelent felhívása színdarabok írására. A keletkezés kérdésében érdemes figyelembe venni az Erdélyi Magyar Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság megalapítását, az 1790-es évek első felében fellendült társulatalapító, színjátszó, drámafordító, adaptációs és drámaírói törekvéseket, valamint a protestáns felekezetek szabad vallásgyakorlásának törvénybe iktatását az 1790/91. évi országgyűlésen. Egyed Emese felveti annak lehetőségét is, hogy a darab témaválasztása nem független az 1764. és 1784. évi véres erdélyi eseményektől, és nem kizárható, hogy Mexikó sorsa a darabban szimbolikus értelműnek tekinthető.

A bevezető ismerteti a bírálat fő pontjait, és meggyőző érvekkel cáfolja a T. J. monogram mögé rejtőző bíráló némely megállapítását. A bírálat szerzőségének kérdésében eltér Egyed Emese és Pintér Márta Zsuzsanna véleménye: míg Egyed Emese szerint cenzori szövegről van szó, amit igazolni látszik, hogy Teleki Aranka Györgynek 1795 tavaszán írt levelében „librorum revizor”-nak nevezi a bírálót, Pintér Márta Zsuzsanna szerint a bírálat hangneme inkább egy tanárra utal. A két vélemény nem zárja ki egymást, újabb adatok előkerüléséig a kérdést érdemesnek látszik nyitva hagyni. Ennél fontosabb, hogy a bíráló – miközben elismeri a dráma bizonyos értékeit – esztétikai és nyelvi kifogások mögé rejtje a darab politikai, filozófiai és erkölcsi tendenciájával kapcsolatos fenntartásait. Igaza lehet Egyed Emesének, amikor feltételezi: a kiélezett belpolitikai helyzet is szerepet játszhatott abban, hogy a bíráló nem foglalt egyértelműen állást a darab megjelentetésének kérdésében.

Maga a drámafordítás, amennyire meg tudom ítélni, mindkét nyelvben biztos anyanyelvi kompetencián nyugvó, professzionális, gondos munka. A fordítás pontosan követi az eredetit, ugyanakkor világos, jól olvasható, gördülékeny, színpadképes. Ezt segíti a hosszabb mondatok két vagy több mondatra tagolása, a régies és a nyelvújítási szavak visszaadása a mai francia nyelv megfelelő kifejezéseivel. A nem túl nagyszámú idegen eredetű szó fordítása rendszerint

az azonos tövű francia terminusokkal, az idiomatikus kifejezéseké – amennyiben van ilyen – a megfelelő francia fordulatokkal történt (például: „Vegyünk szívet” [68], „Reprenons du courage” [117]).⁴ Néhány szót körülírással fordítottak, ami az általam próbaképp megvizsgált esetekben indokoltnak tűnik, és megfontolt választásra enged következtetni (például: „hítszegett Vezér” [79], „le Commandant qui a rompu l’alliance” [130]). A kisebb kihagyások, elütések száma elenyésző (például: „az Udvari az 1-ő Tanácsos[t] és Qualpopocát lépre viszi” [64], „le Courtisan tire de côté le premier conseiller” [113]). A kiadás értékét növeli, hogy a fordítás során helyesbítették a kézirat korábbi bizonytalan vagy téves olvasatait, javították a 2019-es kiadás elütéseit, nyomdahibáit (például: „egész Seregem velem együtt két tégedet” [79], „Toute mon Armée et moi-même vous demandent” [130]), és jelentősen kibővítették a szöveg tárgyi jegyzeteit. Mindezen sajátosságok miatt a kötetet a darabbal ezután foglalkozó magyar kutatóknak is érdemes lesz kézbe venni. Jónak tartom, hogy a kötet közlő nyolc illusztrációt, köztük Teleki Domokos Czetter Sámuel által rézre metszett posztumusz portréját, Czetter 1794–1795-ben készített illusztrációját a darab utolsó jelenetéhez a tervezett kiadás számára, a kolozsvári kézirat egy lapjának reprodukcióját és Teleki vázlatrajzát a színpad általa elképzelt elrendezésével az első felvonás harmadik jelenetében.

Ahhoz, hogy pontosabban lássuk a darab eredetiségét, és jobban fel tudjuk mérni a francia nyelvű kiadás jelentőségét, érdemes felidézni a cselekmény fő mozzanatait és közelebbről szemügyre venni a tárgytörténet 1790 előtti szakaszának a bevezetőben nem érintett néhány részletét. A spanyolok célja a drámában az első pillanattól kezdve világos: megszerezni a mexikóiak gazdagságát. Montezuma barátságosan fogadja őket, de elhallgatja, hogy korábban utasítást adott hadvezérének a spanyolokkal szövetséges Tlascala megtámadására. Korteiz [sic!] cselhez folyamodik: a spanyolok és a mexikóiak közös őseré hivatkozva azt állítja, hogy a mexikóiak a közös ősfajult fiától származnak, az ősi vallást a spanyolok őrizték meg. Ezért a mexikóiaknak át kell térniük a keresztény hitre. Korteiz meghívására Montezuma gyanútlanul átvonul a spanyolok szállására. A Tlascala elleni támadás és a spanyol kormányzó megölésének híre alkalmat ad Montezuma, a titokban visszatért hadvezér, a hadvezér fia és a tisztek egy részének letartóztatására. A spanyolok szerződészegéssel vádolják őket, és súlyos büntetést terveznek. Montezuma magára vállalná a halált hadvezére helyett, de a spanyolok ezt elutasítják. A hadvezérnek felmentést akarnak adni az ítélet alól, ha áttér a keresztény hitre, de ő nem kíván élni a lehetőséggel. Hetedmagával máglyára ítélik, négy tisztet kínzóölöpköz kötik. Az egyik spanyol hadnagy, Diego de Thoro kezdettől fogva békés módszert javasol a térítésre, mérsékletre és kíméletre inti honfitársait, akik azonban ismételen elutasítják és kigúnyolják. A darab végén ő az, aki a máglyák mellett elhatárolódik a spanyolok csalárdságától és kegyetlenségétől, és megátkozza honfitársait. Diego a dráma legtöbb rokonszenvvel megrajzolt alakja, mintegy Teleki szócsöve, aki határozottan ellenzi a keresztény hit erőszakos terjesztését a mexikóiak gazdagságának megszerzése érdekében, és elítéli az elnyomást és a bosszúállást.

A téma irodalmi feldolgozásának egyik fő vonulatát a spanyol szerzők alkotják, akiknek az alaphangja kevés kivétellel évszázadokon át a büszkeség: Cortés számukra a céltudatosság, a katonai erények és a politikai okosság megtestesítője. Az indiánok kiirtását és kényszerrel végrehajtott áttérítését többnyire az emberáldozat barbár szokásával igazolják. Fernando de Herre-

4 A lapszámok a 2. jegyzetben leírt 2019-es magyar nyelvű és a jelen francia nyelvű kiadásra utalnak.

ra Cortés hódítását magasabbra értékeli az antik hősök tetteinél is. Spanyol nyelvű verses eposzok, drámák és udvari komédiák sora dolgozta fel a témát ehhez közel álló felfogásban a 17–18. század folyamán. A kivételek közé tartozik Bartolomé de Las Casas *Breve relación* című, 1552-ben megjelent, számos kiadást és fordítást megért történeti munkája, amely elítéli a spanyolok eljárását, és védelmébe veszi az indiánok jogait. A forráskiadás 85. tárgyi jegyzete szerint Las Casas az a „Spanyol Historicus”, akire Teleki a drámakézirat címlapján név nélkül, forrásként hivatkozik.

A másik fő vonulatot a hódításban részt nem vett protestáns országok szerzői képviselik. Ennek korai példája John Dryden *The Indian Emperour* című drámája 1667-ből, amely a becsület és a szerelem konfliktusára épül. Dryden fellépteti Montezuma két fiát és lányát, a cselekményt szerelmi szálak bonyolítják. Történetitlen módon Pizzarót is bevonja a cselekménybe mint Cortés alárendeltjét és intrikust. A mexikói uralkodó itt személyes okból tagadja meg az átterést, visszautasítja a spanyolok hatalmi igényeit, és elmulasztja a lehetőséget birodalma megmentésére. Cortés ellentétes felfogást képvisel: a spanyol király rendelkezéseinek engedelmeskedve elhagyja szeretőjét, Montezuma lányát, és a kitűzött katonai cél elérésére összpontosít. A reménytelen helyzetben Montezuma öngyilkos lesz, fia nem fogadja el a hatalom megosztását, és elmenekül az országból a szabad élet reményében. Cortést Dryden emelkedett, nagylelkű személyiségnek ábrázolja, de bemutatja a spanyolok kegyetlenségét is. Nála jelenik meg először a „nemes vadember” iránti rokonszenv motívuma, amely megalapozta a téma 18. századi kedveltségét. Dryden drámáját a 18. században folyamatosan kiadták és bemutatták, kétszer átdolgozták (F. Hawling, 1728; H. Brooke, 1778); Voltaire motívumokat kölcsönzött belőle az *Alzire*-ban.

A téma első operai feldolgozását, Antonio Vivaldi és Alvise Giusti máig előadott háromfelvonásos *Montesumáját* 1733-ból Egyed Emese is megemlíti. Ennek cselekménye több ármány és gyilkosság után happy enddel végződik: Cortés öccse és Montezuma lánya egybekelnek. A 18. század közepén Cortés vonásai között feltűnik a hiúság és a dicsőségvágy, így például Ruiz de León *Hernandia* című, 1755-ben megjelent hőseposzában. Ugyanebben az évben látott napvilágot II. Frigyes háromfelvonásos operájának olasz–német nyelvű librettója, amely fordulatot hoz a téma irodalmi feldolgozásának történetében: a király a keresztény hódítók barbárságát állítja pellengérré. Cortés a tipikus zsarnok, míg Montezuma a türelmes uralkodó, aki ajándékokkal fogadja az idegeneket, és akinek a hatalma az alattvalók szeretetén nyugszik. Cortés csalással és álnoksággal akar győzni; Montezumát elfogatja. Menyasszonya, Tlascala megpróbálja kiszabadítani, de kudarcot vall. Az uralkodót kivégzik, menyasszonya öngyilkos lesz. A szerelmi szál szorosan kapcsolódik a fő cselekményhez; Montezuma karakterében itt tűnik fel először a „nemes gyengeség” motívuma. Az operát számos alkalommal előadták, librettóját 1771-ben újra kiadták.

A témának ezt követően is számos epikus és operai feldolgozása született, köztük például Justus Friderich Wilhelm Zachariae *Ferdinand Cortez* című eposza 1776-ban, amely a hagyományos módon, keresztény hősként ábrázolja a hódítókat. Az 1771 és 1781 közti tíz évben legalább hat különböző feldolgozása készült a témának, köztük Myslineček, Paisiello, Sacchini, Angiolini és Zingarelli operái. 1777-ben a spanyol akadémia pályázatot írt ki a felgyújtott spanyol hajók motívumának költői feldolgozására. A téma töretlen népszerűségét mutatja, hogy a század végéig számos további spanyol eposz és dráma született, köztük Bernardo María de Calzada tragédiája 1785 körül. Montezuma itt ismét a „nemes vadember” típusát képviseli, aki

kezdetben hajlik a keresztény tanítás elfogadására, később azonban csalódik, és halála előtt bocsánatot kér népétől tévedése miatt.

Érdemes megemlíteni, hogy a jezsuita színháznak is kedvelt témái közé tartozott Mexikó meghódítása. Ruprecht Wimmer 1670–1764 között német nyelvterületen összesen tizenhat ilyen előadást azonosított, közülük tíznek fennmaradt a nyomtatott programja.⁵ A darabok többségét a 18. század második harmadában mutatták be, délnémet, osztrák és svájci kollégiumokban, valamint a rajnai rendtartományban. A programok szerint a jezsuita színpad a spanyol vonalat követte: szinte kizárólag Cortést dicsőítették Mária feltétlen tisztelőjeként, *miles Christianusként* vagy *miles apostolusként*, azaz emberbarátként, misszionáriusként, a keresztény hit megmentőjeként és terjesztőjeként, sőt – az emberáldozatok kapcsán – felvilágosítóként ábrázolták. E szerepek igazolják a katonai eszközök alkalmazását az indiánokkal szemben. Cortés nem történelmi alak, hanem típus; a jezsuita szerzők szabadon kezelték a történelmi forrásokat, válogattak a tényekben, kiéleztek helyzeteket, retusálták és allegorikusan átértelmezték az eseményeket.

A *Ferdinandus Cortesius in Mexico* című, a zirci drámagyűjteményben fennmaradt latin nyelvű kézirat tanúsága szerint a téma nem volt ismeretlen a 18. századi magyarországi kollégiumi színjátszásban sem.⁶ Eltérően a német jezsuita daraboktól, ez egy úgynevezett cseldráma többretegű konfliktussal, celszövegek és félreértések egész sorozatával, a két főszereplő fiainak aktív részvételével. A darab belül marad a jezsuita dráma tipologikus szemléletén; a spanyolok az emberies bánásmódot és hűséget képviselik a bennszülöttek barbár zsarnokságával és állhatatlanságával szemben.

Ennyiből is látható, a Teleki-dráma a Dryden által kezdeményezett és II. Frigyes operájában kiteljesített kritikai szemléletet hirdeti és fejleszti tovább. Célja nem egy felekezeti vagy nemzeti identitás kifejezése és megerősítése, nem célja az ünnepi reprezentáció, nincs közvetlen pedagógiai vagy erkölcsnevelő funkciója, nem allegorizál, kerüli a pátoszt és az exemplumjellegét, és nem követi a cseldráma vagy a konzultációs dráma modelljeit. Tárgykezelése egyértelműen mutatja a felvilágosodás racionalizmusát, filantropizmusát és vallásitolerancia-felfogását. A hódítók pénzéhségének és fanatizmusának bírálata visszatérő motívum. Ugyanakkor a másik fél sem ártatlan; a történelem Teleki szerint nem egyszerűsíthető le a jók és gonoszok összecsapására. A történelmi esemény nem példázatként, hanem kérdésként jelenik meg; a darab problémákat vet fel, állásfoglalásra készítet, az ítéletalkotást a szerző az olvasóra bízta.

A lendületes cselekményvezetés mellett Teleki morális, politikai és filozófiai reflexiók sorát illesztette a szövegbe. A karakterek pontos meghatározása a darab elején a részletes színhely- és színpadkép leírásokkal, rendezői utasításokkal együtt magas szintű dramaturgiai tudatosságra utal. Teleki törekedett minél több szereplő egyéni megformálására és az árnyalt jellemábrázolásra, megkísérelte a magánéleti és a politikai szál összekapcsolását, és a motívumok szintjén is igyekezett erősíteni a szöveg koherenciáját. Egyetérthetünk Egyed Emesével és Pintér Márta Zsuzsannával, akik szerint a darab rendelkezik a műfaj korban elvárt formai jegyeivel, szín-

---

5 Ruprecht WIMMER, „Hernán Cortés in der Geschichtsschreibung und auf dem Theater der Jesuiten”, in *Von der Weltkarte zum Kuriositätenkabinett: Amerika im deutschen Humanismus und Barock*, szerk. Karl KOHUT, 230–245, Americana Eystettensia, Serie A: Kongreßakten 14 (Frankfurt/M.: Vervuert Verlagsgesellschaft, 1995), doi: [10.31819/9783954879786-011](https://doi.org/10.31819/9783954879786-011).

6 Vö. PINTÉR, *A történelmi dráma alakzatai*, 143–144.

vonala nem marad el a sikeres kortárs magyar drámáké mögött; és a szöveget rövidítve, kisebb dramaturgiai beavatkozásokkal alkalmassá lehetett volna tenni a bemutatásra. A francia fordítás némileg elfedi a nyelvi színvonal egyenetlenségeit, a darab nyelvezete elmarad például a Csokonai-drámákétól. A felvilágosult embereszmenyt propagáló politikai, filozófiai tartalmat tekintve azonban odaállítható a magyar dráma klasszikus darabjai, Bessenyei György *Ágis tragédiája*, Bolyai Farkas *II. Mohamed* című szomorújátéka és Katona József *Bánk bánja* mellé.

Mindez jelzi, a francia kiadás elkészítése és ezzel a közép-amerikai történelem egyik meghatározó eseményét feldolgozó darab behelyezése a nemzetközi kutatás folyamatába a lehető legjobb döntés volt. Teleki ismerte a francia felvilágosodás több jelentős szerzőjének, köztük Montesquieu, Voltaire és Raynal abbé munkáit. A darab megírásának idején a rabszolgaság és a halálbüntetés kérdéseiről folytatott viták állandó napirenden voltak a francia közéletben. A tolerancia, a valláskritika és a gyarmatosítás kérdései a szabadság problémájával és a különböző kultúrák közti párbeszéd lehetőségével együtt Európa-szerte központi témáknak számítottak. Azzal, hogy Teleki a felvilágosodás egyik alap gondolatát, a vallási türelem problémáját állította a középpontba, kiegészítve az anyagi érdekből a hitelesítés fedezékében végrehajtott hódítás jogosságának, a színlelésnek és megtévesztésnek a kérdéseivel, és konfliktushelyzetbe hozta a keresztény erkölcs elveit, lehetőséget kínált a felvetett kérdések többoldalú reflektálására. A két fordító és szövegkiadó munkája minden köszönetet és elismerést megérdemel.

A kiadás felhívja a figyelmet arra is, hogy Teleki Domokos nem túl nagy terjedelmű életművének átfogó feldolgozása és bemutatása még várat magára. További kutatást igényel a darab közvetlen forrásainak tisztázása, és elvégzendő a kéziratok szövegváltozatainak módszeres összevetése. Az új típusú fanatizmusok és hódítások korában lehet a darabnak a mához szóló üzenete. Az ebből adódó kérdés, hogy tudniillik mikor láthatjuk a drámát a hivatásos színpadon, nem lényegtelen, de messze túlnő az irodalomtörténész kompetenciáján. Csak remélhetjük, hogy nem Párizsba kell utazni a bemutatóra.